

КОМПЛЕКСНО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ • 11 КЛАС

ТЕМА 10

ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Уроки 50-56

Розгорнуті конспекти • таблиці • дати • поняття • практичне
заняття № 11 • тематичне оцінювання • відповіді для викладача

ТЕМА 10. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Структура теми

Зміст теми. За календарним плануванням тема 10 охоплює сім уроків. Вона простежує шлях країн Центрально-Східної Європи від насадження комуністичних режимів після Другої світової війни до кризи соціалістичного табору, демократичних революцій, розпаду СРСР і Югославії, посткомуністичних реформ та нових викликів початку XXI ст.

Урок	Тема за календарним плануванням
50	Результати Другої світової війни для народів Центрально-Східної Європи.
51	Сталінська модель соціалізму та її втілення в Польщі, Угорщині, Болгарії, Румунії, Чехословаччині. Особливості розвитку Югославії. Доля українців у країнах Центрально-Східної Європи. Операція «Вісла». Спроба економічної інтеграції соціалістичного табору. Рада економічної взаємодопомоги.
52	Криза комуністичних режимів. Угорська революція 1956 р. «Празька весна» 1968 р. Спроби модернізації суспільно-політичного устрою та радянська інтервенція у Чехословаччину.
53	Завершення епохи Сталіна. «Хрущовська відлига». Перебудова в СРСР. «Оксамитові революції» в країнах Східної Європи. Розпад Радянського Союзу, Югославії та Чехословаччини.
54	Країни Центрально-Східної Європи на початку XXI ст., їх роль у сучасних міжнародних відносинах. Політична, економічна та ідеологічна експансія Росії в регіоні.
55	Практичне заняття № 11.
56	Урок узагальнення і тематичного оцінювання.

Джерельна примітка. Матеріал укладено на основі наданого підручника І. Я. Щупака та ін. «Всесвітня історія. 11 клас» (2019), розділ 3, §11-19, с. 75-140. Формулювання про стан країн «сьогодні» подано у часовій рамці підручника; зовнішні оновлення після 2019 р. не додавалися.

Календарне планування: тема 10 - 7 годин, уроки 50-56. Підручник: §11-19, с. 75-140.

ТЕМА 10. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Урок 50. Результати Другої світової війни для народів Центрально-Східної Європи

Головна думка. Після війни країни Центрально-Східної Європи опинилися в новій геополітичній реальності: вони зазнали величезних втрат і руйнувань, а присутність Червоної армії та посилення компартій створили умови для встановлення режимів, орієнтованих на СРСР.

Основа: §11, с. 76-82.

1. Центрально-Східна Європа як політичний регіон

Підручник наголошує, що поняття «Центрально-Східна Європа» є не лише географічним, а передусім геополітичним. У післявоєнні десятиліття воно охоплювало країни, які перебували під сильним впливом і контролем СРСР. Символічним кордоном між Заходом і Сходом Європи стала Берлінська стіна.

Група країн	Становище в роки війни
Окуповані держави	Польща, Чехія, Югославія, Албанія зазнали окупації німецькими або італійськими військами.
Союзники Німеччини та Італії	Болгарія, Угорщина, Словаччина, Румунія в різні періоди були союзниками держав Осі.
Наслідки для всього регіону	Людські втрати, господарська розруха, загострення етнічних і релігійних суперечностей.

війна і окупація → руйнування державних структур → наступ Червоної армії → уряди народних фронтів → посилення компартій

Урок 50. Як встановлювалися комуністичні режими

Основа: §11, с. 76-77.

2. Три етапи встановлення комуністичної влади

Етап	Час	Характеристика
I	1945-1946 рр.	Створення коаліційних урядів, до яких входили комуністи та представники сил Опору й інших партій.

Етап	Час	Характеристика
II	1946-1947 рр.	Формально коаліційні уряди з ключовими силовими й адміністративними посадами в руках комуністів.
III	1947-1948 рр.	Утворення фактично однопартійних комуністичних урядів і ліквідація політичної опозиції.

У Болгарії, Польщі, Угорщині, Румунії та Чехословаччині перші повоєнні уряди проводили частину демократичних перетворень: відновлювали багатопартійність, запроваджували загальне виборче право, карали воєнних злочинців, відбудовували економіку. Однак поступово владний баланс змінювався на користь компартій.

«Народна демократія» - офіційне самовизначення післявоєнних режимів у країнах регіону. Підручник підкреслює, що фактично ці системи швидко втрачали реальну багатопартійність і демократичний характер.

3. Роль СРСР

- військова присутність Червоної армії;
- підтримка місцевих комуністичних партій;
- контроль над силовими міністерствами та держапаратом;
- політичний тиск на союзників і опозицію;
- орієнтація нових режимів на радянську модель.

Урок 50. «Соціалістичні перетворення»

Основа: §11, с. 77.

4. Економічна сфера

- прискорена індустріалізація;
- націоналізація промисловості, банків, торгівлі;
- централізоване планування;
- командно-адміністративна система розподілу;
- ліквідація вільної конкуренції та обмеження приватної власності;
- аграрні реформи, що в більшості країн завершилися колективізацією.

5. Політична сфера

- монополізація влади компартіями;
- втрата самостійності парламентів і судів;
- ліквідація або формалізація багатопартійності;
- посилення органів безпеки та політичного контролю.

6. Духовна сфера

- утвердження марксистської ідеології як офіційної;
- цензура й контроль за культурою, освітою та ЗМІ;
- переслідування інакомислення;
- політичний терор проти противників режиму.

Наслідок. Соціально-економічна модернізація відбувалася одночасно зі згортанням політичних свобод. Саме ця суперечність стала одним із джерел майбутньої кризи комуністичних режимів.

Урок 50. Болгарія: встановлення комуністичної влади

Основа: §11, с. 77-79.

7. Переворот 9 вересня 1944 р.

Після вступу Червоної армії до Болгарії комуністи організували повстання в Софії та здійснили державний переворот. До влади прийшов Вітчизняний фронт, у якому комуністи швидко здобули перевагу.

Дата	Подія
9 вересня 1944 р.	Переворот у Софії, прихід Вітчизняного фронту.
листопад 1945 р.	Вибори, після яких комуністи забезпечили собі більшість.
вересень 1946 р.	Референдум про ліквідацію монархії; країна стала Народною Республікою Болгарія.
1948 р.	Утворення Болгарської комуністичної партії; курс на побудову соціалізму.

8. Болгарія після Сталіна

Після 1953 р. владу поступово зосередив Тодор Живков. Його курс відзначався максимальною політичною лояльністю до СРСР. У 1960-1970-х роках були певні економічні успіхи, але розвиток залишався переважно екстенсивним. У 1980-х роках криза посилилася.

Національна політика. Підручник окремо описує кампанію насильницької асиміляції турецького населення Болгарії у 1980-х роках: заборони обрядів, примусову зміну імен, обмеження використання турецької мови.

Урок 50. Югославія: особливий шлях

Основа: §11, с. 79-82.

9. Йосип Броз Тіто і федеративна держава

Під час війни Народно-визвольна армія Югославії на чолі з Йосипом Броз Тіто стала головною силою Опору. У березні 1945 р. Тіто сформував Тимчасовий народний уряд. У листопаді 1945 р. комуністи перемогли на виборах, а країна стала Федеративною Народною Республікою Югославія.

Союзні республіки	Особливість
Сербія	У її складі існували автономні краї Воєводина і Косово.
Хорватія	Одна з найбільших і найвпливовіших республік.
Словенія	Найбільш економічно розвинена республіка федерації.
Боснія і Герцеговина	Багатонаціональна й багатоконфесійна.
Македонія	Південна республіка федерації.
Чорногорія	Невелика республіка на Адріатиці.

10. Розрив із СРСР у 1948 р.

Тіто не бажав повного підпорядкування сталінському керівництву. У 1948 р. відносини Югославії із СРСР різко погіршилися. Югославія зберегла соціалістичний лад, але почала проводити самостійнішу зовнішню та внутрішню політику.

Урок 50. Самоврядний соціалізм і національні проблеми Югославії

Основа: §11, с. 81-82.

11. Самоврядний соціалізм

З 1950 р. підприємства передавалися в управління робітничим радам і комітетам трудових колективів. У 1953 р. влада відмовилася від насильницької колективізації. У господарстві з'явилися елементи ринку, а громадяни мали більше можливостей для поїздок за кордон та доступу до інформації, ніж у більшості країн соцтабору.

Самоврядний соціалізм - югославська модель, за якої формально зберігалася провідна роль компартії, але підприємства отримували елементи робітничого самоврядування й ринкових механізмів.

12. Національні суперечності

Конституція 1974 р. значно розширила права республік і автономних країв, але послабила центральну владу. Після смерті Тіто в 1980 р. національні проблеми стали одним із головних чинників політичної кризи. Особливо гострою була проблема Косова.

федералізація → посилення республіканських еліт → економічні відмінності → національні суперечності → криза федерації

Питання для учнів

1. Назвіть три етапи встановлення комуністичних режимів. (§11, с. 76)
2. Які економічні й політичні зміни характеризували сталінську модель? (§11, с. 77)
3. Чому Югославія вважається особливим випадком у соцтаборі? (§11, с. 79-82)
4. Які проблеми заклали основу майбутнього розпаду Югославії? (§11, с. 81-82)

ТЕМА 10. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Урок 51. Сталінська модель соціалізму в країнах Центрально- Східної Європи

Головна думка. У Польщі, Угорщині, Болгарії, Румунії та Чехословаччині після війни утвердилася система, близька до радянської: монополія компартії, планова економіка, націоналізація, колективізація, політичний контроль і репресії. Водночас кожна країна мала свої особливості.

Основа: §11-14, с. 76-102.

1. Спільні риси сталінської моделі

Сфера	Спільна риса
Політика	Провідна роль компартії, ліквідація реальної опозиції, контроль силових органів.
Економіка	Націоналізація, планування, пріоритет важкої промисловості, колективізація.
Суспільство	Обмеження громадянських свобод, переслідування інакомислення.
Ідеологія	Марксизм-ленінізм як офіційна доктрина; цензура й контроль культури.
Зовнішня політика	Політична та економічна залежність від СРСР, участь у структурах соціалістичного блоку.

Урок 51. Угорщина: режим Матяша Ракоші

Основа: §12, с. 83-84.

2. Прихід комуністів до влади

Після війни в Угорщині існував коаліційний уряд. На виборах 1945 р. перемогла Партія дрібних сільських господарів, яка захищала приватну власність і демократичні принципи. Комуністи поступово усунули політичних конкурентів. У 1948 р. після примусового об'єднання комуністів і соціал-демократів постала Угорська партія трудящих.

3. Політика М. Ракоші

- форсована індустріалізація;
- централізоване планування;

- насильницька колективізація;
- ліквідація опозиційних партій;
- репресії проти інакодумців.

У 1953 р. Москва рекомендувала призначити прем'єр-міністром реформатора Імре Надя. Він намагався послабити колективізацію, зменшити податковий тиск і демократизувати громадське життя, але згодом був усунутий.

Передумова кризи. Поєднання економічних труднощів, репресій і зростання очікувань після смерті Сталіна спричинило вибух 1956 р.

Урок 51. Румунія: від Георгіу-Дежа до Чаушеску

Основа: §12, с. 86-89.

4. Встановлення диктатури

У 1945 р. було створено коаліційний уряд, але комуністи швидко посилили контроль. Вибори 1946 р. підручник характеризує як сфальсифіковані. У 1947 р. король Міхай I зрікся престолу, країну проголосили Румунською Народною Республікою.

Комуністична влада взяла курс на важку промисловість, колективізацію та політичний терор. У 1958 р. з Румунії було виведено радянські війська, а керівництво країни почало демонструвати більшу самостійність у зовнішній політиці.

5. Режим Ніколає Чаушеску

Після 1965 р. Чаушеску поєднував риторику про національну незалежність із посиленням особистої диктатури, карального апарату та контролю над суспільством.

Ознака	Прояв
Політична влада	Концентрація ключових посад у руках Чаушеску та його оточення.
Економіка	Масштабні індустріальні проекти, зростання неефективності й дефіциту у 1980-х.
Повсякденність	Обмеження споживання, дефіцит продовольства й енергії.
Пропаганда	Культ особи та образ «золотої епохи» попри падіння рівня життя.

Урок 51. Польща: становлення прорадянського режиму

Основа: §13, с. 90-96.

6. Політична боротьба після війни

Під час звільнення Польщі конфронтували Армія Крайова, пов'язана з польським еміграційним урядом, і прокомуністична Армія Людова. У червні 1945 р. було створено Тимчасовий уряд національної єдності, однак радянська військова й політична присутність поступово забезпечила перевагу комуністам.

На виборах 1947 р. урядовий блок здобув перемогу в умовах грубого підтасування. У грудні 1948 р. після поглинення соціалістів утворилася Польська об'єднана робітничка партія (ПОРП).

7. Польська специфіка

- впливова Католицька церква зберігала значну суспільну роль;
- польське селянство довше опиралося суцільній колективізації;
- національна традиція спротиву радянському контролю залишалася сильною;
- робітничі протести повторювалися у 1956, 1970, 1976, 1980-х роках.

Урок 51. Операція «Вісла»

Основа: §13, с. 90-91.

8. Доля українців у Польщі

28 квітня - 31 липня 1947 р. польська комуністична влада провела операцію «Вісла» - примусове виселення українського населення з Лемківщини, Посяння, Підляшшя і Холмщини на західні та північні землі Польщі.

Етнічна чистка - політика насильницького вигнання певної етнічної групи з території шляхом примусового переселення, депортації або інших форм тиску.

9. Основні факти

- офіційним приводом стало вбивство генерала К. Свєрчевського, яке пов'язали з УПА;
- відповідальність фактично поширили на все українське населення регіону;
- за підручником було депортовано близько 150 тис. українців;
- переселенців розпорошували, щоб вони не створювали компактних громад;
- частину українців ув'язнювали в таборі Явожно;
- операція завдала великих втрат українській культурній та соціальній структурі в Польщі.

Історична оцінка в підручнику. Операція подана як одна з великих репресивних акцій сталінської доби та трагедія українського населення Польщі.

Урок 51. Чехословаччина: комуністичний переворот 1948 р.

Основа: §14, с. 98-99.

10. Від коаліції до диктатури

Після звільнення Чехословаччини було створено коаліційний уряд Національного фронту. Президент Едвард Бенеш мав широкі повноваження, але комуністи контролювали ключові позиції в державному апараті.

На виборах 1946 р. найбільше мандатів здобули комуністи, уряд очолив Клемент Готвальд. У лютому 1948 р. комуністи використали політичну кризу для захоплення всієї повноти влади.

Після перевороту	Наслідок
Нова конституція 1948 р.	Офіційно проголошено «народну демократію», фактично встановлено диктатуру компартії.
Націоналізація	Поширена на промисловість і фінансову сферу.
Колективізація	Розгорнута в сільському господарстві.
Репресії	Противників нової влади переслідували.

Урок 51. Економічна і військово-політична інтеграція соцтабору

Основа: §14, с. 97-98.

11. Комінформбюро

У вересні 1947 р. було створено Інформаційне бюро комуністичних партій. Воно стало інструментом координації компартій під контролем Москви.

12. Рада економічної взаємодопомоги (РЕВ)

Січень 1949 р. Болгарія, Угорщина, Польща, Румунія, СРСР і Чехословаччина проголосили створення РЕВ. Пізніше до організації долучилися Албанія, НДР та інші держави.

Мета	Практика
Координація економічного розвитку	Взаємна торгівля, спеціалізація, пільгові поставки ресурсів.

Мета	Практика
Зменшення залежності від Заходу	Орієнтація торгівлі на СРСР і країни соціалістичного блоку.
Політичний ефект	Посилення економічної прив'язаності країн регіону до Москви.

13. Організація Варшавського договору (ОВД)

У травні 1955 р. СРСР і сім країн Східної Європи підписали Варшавський договір. ОВД стала військово-політичним блоком соціалістичних країн у протистоянні з НАТО.

СРСР + компартії → Комінформбюро → РЕВ (економіка) → ОВД (військово-політична сфера) → оформлення соціалістичного блоку

Урок 51. Порівняльна таблиця: сталінська модель у регіоні

Країна	Лідер / режим	Особливість
Польща	Б. Берут, ПОРП	Сильна роль Католицької церкви; опір колективізації; українське питання й операція «Вісла».
Угорщина	М. Ракоші	Жорсткий сталінізм, насильницька колективізація, репресії; спроби реформ І. Надя.
Болгарія	Г. Дімітров, пізніше Т. Живков	Одна з найбільш лояльних до СРСР держав; у 1980-х - тиск на турецьку меншину.
Румунія	Г. Георгіу-Деж, Н. Чаушеску	Сталінська модель з поступовим зовнішньополітичним дистанціюванням від Москви; особиста диктатура Чаушеску.
Чехословаччина	К. Готвальд	Переворот 1948 р.; розвинена промисловість, але жорстка політична система.
Югославія	Й. Броз Тіто	Комуністичний режим, але розрив зі Сталіним у 1948 р. і самоврядний соціалізм.

Ключові дати

1947-1948 рр.	Завершення встановлення комуністичних режимів у більшості країн регіону.
28 квітня - 31 липня 1947 р.	Операція «Вісла».
1948 р.	Розрив Югославії із СРСР; комуністичний переворот у Чехословаччині.
1949 р.	Створення РЕВ.
1955 р.	Створення ОВД.

Питання для учнів

1. Які спільні риси мала сталінська модель у країнах регіону? (§11-14)
2. У чому полягала трагедія операції «Вісла»? (§13, с. 90-91)
3. Чим Югославія відрізнялася від інших держав соціалістичного табору? (§11, с. 80-82)
4. Які функції виконували РЕВ і ОВД? (§14, с. 97-98)

Міні-повторення уроку 51

Опорний факт	Що треба пам'ятати
Польща, 1947 р.	Операція «Вісла» - примусова депортація українців із Лемківщини, Посяння, Підляшшя і Холмщини.
Югославія, 1948 р.	Розрив зі сталінським керівництвом СРСР і подальший пошук власної моделі соціалізму.
РЕВ, 1949 р.	Спроба економічної інтеграції соціалістичного табору під провідною роллю СРСР.
ОВД, 1955 р.	Військово-політичний союз країн східного блоку.
Угорщина	Режим М. Ракоші став одним із найбільш сталінізованих у регіоні.
Чехословаччина	Після перевороту 1948 р. встановлено комуністичну диктатуру радянського зразка.

Персоналії, які варто запам'ятати

Діяч	Країна	Роль у темі
Матяш Ракоші	Угорщина	Сталіністський керівник; форсовані «соціалістичні перетворення» та репресивний режим.
Ніколає Чаушеску	Румунія	Лідер режиму з 1965 р.; централізація влади й культ особи.
Клемент Готвальд	Чехословаччина	Лідер компартії та уряду; встановлення комуністичної диктатури після 1948 р.
Йосип Броз Тіто	Югославія	Комуністичний лідер, який розірвав із Москвою та розвивав самоврядну модель соціалізму.
Георгій Дімітров	Болгарія	Очолив комуністичний уряд після виборів 1946 р.

ТЕМА 10. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Урок 52. Криза комуністичних режимів: Угорщина 1956 і «Празька весна» 1968

Головна думка. Після смерті Сталіна суспільства Центрально-Східної Європи дедалі відкритіше вимагали реформ. Найяскравішими проявами кризи стали Угорська революція 1956 р. та «Празька весна» 1968 р. Обидві спроби змінити систему були зупинені радянським військовим втручанням.

Основа: §12, с. 83-89; §14, с. 97-102.

1. Чому соціалістичні режими входили в кризу

- низька ефективність командно-адміністративної економіки;
- дефіцит товарів і відставання рівня життя від країн Заходу;
- репресії та відсутність політичної конкуренції;
- обмеження національного суверенітету через контроль СРСР;
- вплив деєталінізації після 1953 р.;
- зростання ролі інтелігенції, студентства й робітничих протестів.

Урок 52. Угорська революція 1956 р.: передумови

Основа: §12, с. 84.

2. Від Ракоші до Імре Надя

Політика Матяша Ракоші викликала масове невдоволення. У 1953 р. Імре Надь очолив уряд і почав обережну демократизацію та пом'якшення економічного курсу, але згодом був усунутий. Після XX з'їзду КПРС критика сталінізму посилювала очікування реформ.

3. Вимоги опозиції

- вільні вибори;
- звільнення політичних в'язнів;
- багатопартійність;
- реформи в сільському господарстві;
- повернення І. Надя на посаду прем'єр-міністра;
- більша незалежність Угорщини від СРСР.

На бік протестувальників перейшли частина поліції та військових. Під тиском вулиці Імре Надь знову очолив уряд.

Урок 52. Угорщина 1956 р.: хід революції

Основа: §12, с. 84-86.

Дата	Подія
25 жовтня	Біля парламенту зібралися тисячі людей; влада відкрила вогонь, почалися вуличні бої.
28 жовтня	Уряд І. Надя оголосив припинення вогню та початок переговорів про виведення радянських військ.
30 жовтня	Радянські війська залишили Будапешт; органи держбезпеки розформували.
1 листопада	І. Надь оголосив вихід Угорщини з ОВД і звернувся до ООН із проханням визнати нейтралітет.
4 листопада	Радянські війська знову ввійшли до Будапешта; розпочалося силове придушення революції.
до 11 листопада	Основні бої завершилися; спротив у деяких місцях тривав довше.

Наслідки за підручником. Загинули близько 2,5 тис. повстанців і понад 700 радянських військових; більш як 130 тис. угорців залишили країну. Імре Надя було заарештовано, а згодом страчено.

4. Угорщина за Яноша Кадара

Після придушення революції нове керівництво шукало компроміснішу модель. У 1960-х роках директивне планування частково послабили, розширили економічні методи господарювання, а суспільне життя дещо лібералізували.

Урок 52. Польські протести як симптом системної кризи

Основа: §13, с. 92-96.

5. Познань 1956 р.

Зниження зарплат, дефіцит, тиск на селян і переслідування Католицької церкви спричинили протести. 28 червня 1956 р. у Познані відбулася масова демонстрація, до якої приєдналися робітники різних підприємств. Проти протестувальників використали армію й танки.

Виступ було придушено, але він показав глибину соціально-економічного невдоволення. Нове польське керівництво на чолі з Владиславом Гомулкою частково послабило репресії та відмовилося від суцільної колективізації.

6. «Солідарність»

У 1980 р. хвиля страйків призвела до створення незалежної профспілки «Солідарність» на чолі з Лехом Валенсою. Вона вимагала не лише соціальних змін, а й політичної демократизації.

Значення. Польський досвід показував: криза соціалістичної системи мала не лише економічний, а й політичний характер. Незалежний громадський рух поступово перетворився на альтернативний центр суспільної мобілізації.

Урок 52. «Празька весна» 1968 р.: початок реформ

Основа: §14, с. 99-100.

7. Александер Дубчек

У січні 1968 р. першим секретарем КПЧ став Александер Дубчек. Реформатори прагнули оновити соціалізм без відмови від соціальних гарантій, але з демократизацією, політичними свободами та елементами ринку.

«Соціалізм з людським обличчям» - формула реформаторів «Празької весни», що передбачала поєднання соціалістичної системи з демократією, свободами та ринковими механізмами.

8. «Програма дій» 1968 р.

- реальна багатопартійність і демократичні свободи;
- скорочення бюрократичного апарату;
- самоврядування трудових колективів;
- елементи ринкової економіки;
- федералізація та рівність чехів і словаків;
- розширення міжнародного співробітництва.

ЗМІ отримали значно більшу свободу, активізувалися демократичні сили, посилилася суспільна дискусія про майбутнє країни.

Урок 52. Радянська інтервенція у Чехословаччину

Основа: §14, с. 100-102.

9. Чому Москва вирішила втрутитися

Керівництво СРСР і кількох союзних держав побоювалося, що демократизація Чехословаччини послабить контроль над соцтабором і створить прецедент для інших країн.

У ніч з **20 на 21 серпня 1968 р.** війська СРСР, Польщі, НДР, Угорщини й Болгарії увійшли до Чехословаччини. Операція отримала назву «Дунай».

- А. Дубчек закликав не чинити збройного опору, щоб уникнути масштабного кровопролиття;
- під час сутичок загинули мирні жителі;
- реформаторів заарештували та вивезли до Москви;
- у 1969 р. Дубчека замінив промосковський Густав Гусак;
- почався період «нормалізації» та згортання реформ.

10. Міжнародна реакція

Інтервенція викликала протести в усьому світі. Її критикували навіть деякі соціалістичні держави. Підручник підкреслює, що події 1968 р. завдали значної шкоди міжнародному авторитету СРСР.

Урок 52. Порівняння Угорщини 1956 і Чехословаччини 1968

Критерій	Угорщина, 1956	Чехословаччина, 1968
Характер руху	Масова революція з вуличними боями.	Реформи «згори», підтримані суспільством.
Лідер	Імре Надь.	Александер Дубчек.
Мета	Політичні свободи, багатопартійність, нейтралітет, вихід з ОВД.	«Соціалізм з людським обличчям», демократія, ринок, федералізація.
Реакція СРСР	Воєнне вторгнення і придушення революції.	Введення військ ОВД та згортання реформ.
Наслідок	Уряд Я. Кадара, поступові обмежені реформи.	«Нормалізація», переслідування реформаторів.

Спільний висновок. Обидві події показали межі політичної самостійності країн соціалістичного табору в умовах радянського домінування.

Питання для учнів

1. Якими були вимоги угорських повстанців 1956 р.? (§12, с. 84-85)
2. Чому Імре Надь оголосив вихід Угорщини з ОВД? (§12, с. 84)
3. Що означало гасло «соціалізм з людським обличчям»? (§14, с. 100)
4. Якими були наслідки операції «Дунай»? (§14, с. 100-102)

ТЕМА 10. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Урок 53. Від «відлиги» й перебудови до падіння комуністичних режимів

Головна думка. Десталінізація послабила страх, але не ліквідувала командно-адміністративну систему. За Брежнєва накопичилися кризові явища, а перебудова Горбачова, відкривши політичний простір для критики й національних рухів, прискорила демонтаж радянської системи та падіння комуністичних режимів у Східній Європі.

Основа: §15-17, с. 103-129.

1. Завершення епохи Сталіна

Після війни СРСР швидко відновив важку промисловість, але значна частина ресурсів ішла у військово-промисловий комплекс. Село залишалося під сильним податковим і адміністративним тиском. Повоєнні репресії, «ленінградська справа», «справа лікарів» і боротьба з «космополітизмом» свідчили про збереження тоталітарного характеру системи.

5 березня 1953 р. помер Йосип Сталін. Розпочалася боротьба за владу, в якій поступово переміг Микита Хрущов.

Урок 53. «Хрущовська відлига»

Основа: §15, с. 107-111.

2. XX з'їзд КПРС і десталінізація

У лютому 1956 р. на XX з'їзді КПРС Хрущов виступив із доповіддю «Про культ особи і його наслідки». Він оприлюднив частину злочинів сталінського режиму й фактів фальсифікації судових справ.

«Відлига» - період часткової лібералізації суспільно-політичного життя СРСР у середині 1950-х - першій половині 1960-х років.

3. Прояви «відлиги»

- реабілітація сотень тисяч репресованих;
- послаблення цензури;
- більша відкритість до світу;
- певне розширення прав союзних республік і місцевих органів;
- масове житлове будівництво;
- зміни в сільському господарстві та соціальній сфері;

- науково-технічні досягнення, зокрема запуск супутника і політ Ю. Гагаріна.

4. Суперечливість

Лібералізація мала межі. Влада зберігала монополію КПРС, переслідувала частину діячів культури, придушувала протести й продовжувала втручання у справи соціалістичних країн.

Урок 53. Від Брежнєва до «застою»

Основа: §16, с. 112-116.

5. Косигінська реформа 1965 р.

Реформа прагнула розширити самостійність підприємств і матеріальну зацікавленість працівників. Частина прибутку залишалася підприємствам, а оцінювання плану частково переводилося від валових показників до реалізованої продукції.

6. Чому реформа не змінила систему

Економічні зміни проводилися в межах командно-адміністративної моделі й не супроводжувалися політичною реформою. Партійно-господарська бюрократія зберегла контроль.

«Застій» - період, коли темпи соціально-економічного розвитку СРСР сповільнилися, кризові явища накопичувалися, а політична й економічна система фактично консервувалася.

Прояв кризи	Наслідок
Екстенсивне господарство	Зростання за рахунок ресурсів, а не продуктивності.
Гонка озброєнь	Відволікання величезних коштів від цивільної економіки.
Дефіцит	Нестача товарів і продовольства, черги.
Бюрократизація	Зростання апарату й корупції.
Ідеологічна консервація	Відхід від лібералізації, тиск на інакодумців.

Урок 53. Дисидентський рух

Основа: §16, с. 115-116.

7. Хто такі дисиденти

Дисидент - інакодумець, людина, яка не погоджується з панівною ідеологією та владною політикою і відкрито захищає громадянські права, свободи або національно-культурні права.

8. Основні напрями

- правозахисний;
- ліберально-демократичний;
- національно-культурний;
- християнський;
- реформістсько-соціалістичний.

Відомими діячами були Андрій Сахаров, Олександр Солженіцин, Петро Григоренко та ін. В Україні 9 листопада 1976 р. створено Українську Гельсінську групу.

Влада переслідувала дисидентів: арешти, табори, заслання, примусове психіатричне лікування, висилка за кордон.

Урок 53. Перебудова Михайла Горбачова

Основа: §16, с. 116-120.

9. Початок перебудови

У березні 1985 р. керівником КПРС став Михайло Горбачов. Метою перших реформ було не знищення соціалізму, а його «оновлення».

Етап	Зміст
1985-1986 рр.	Курс на «прискорення» соціально-економічного розвитку.
1987-1989 рр.	Спроба перейти від адміністративних методів до економічних, самофінансування підприємств.
1989-1990 рр.	Поглиблення кризи, інфляція, дефіцит, страйки та пошук радикальніших реформ.

10. Гласність і демократизація

Гласність - політика послаблення цензури, відкритого обговорення суспільних проблем, публікації раніше заборонених творів і критики минулого.

- альтернативні вибори депутатів;
- поява парламентської опозиції;
- скасування у 1990 р. конституційної монополії КПРС;

- формування багатопартійності;
- відкриті дискусії про сталінізм, національне питання і майбутнє Союзу.

Урок 53. Національні рухи й розпад СРСР

Основа: §16, с. 118-120.

11. «Парад суверенітетів»

Наприкінці 1980-х років економічна й політична криза посилила національні рухи. У 1988 р. Естонська РСР проголосила державний суверенітет. У 1990 р. декларації про суверенітет ухвалили Литва, Латвія, РРФСР, Україна, Білорусь та інші республіки.

12. Серпневий путч 1991 р.

19 серпня 1991 р. група консервативних керівників створила Державний комітет з надзвичайного стану. Вони прагнули зупинити розпад Союзу й демократичні зміни. Путч провалився через масовий спротив і відмову частини військових підтримати змовників.

13. Припинення існування СРСР

Дата	Подія
24 серпня 1991 р.	Україна проголосила незалежність.
1 грудня 1991 р.	Всеукраїнський референдум підтвердив незалежність України.
8 грудня 1991 р.	Керівники України, Росії та Білорусі заявили про припинення існування СРСР і створення СНД.
25 грудня 1991 р.	М. Горбачов припинив діяльність на посаді Президента СРСР.

Урок 53. «Оксамитові революції» в Центрально-Східній Європі

Основа: §17, с. 121-125.

14. Спільні риси революцій кінця 1980-х - початку 1990-х

- народний і масовий характер;
- антикомуністична й антитоталітарна спрямованість;
- участь інтелігенції, молоді, робітників і службовців;
- вимога політичного плюралізму та демократичних виборів;
- нездатність старого керівництва провести глибокі реформи;
- послаблення загрози радянського військового втручання.

15. Польща

У 1989 р. уряд очолив некомуніст Тадеуш Мазовецький. У 1990 р. ПОРП припинила існування, а президентом став Лех Валенса. Економічні реформи Лешека Бальцеровича отримали назву «шокової терапії».

16. Болгарія

10 листопада 1989 р. Тодор Живков пішов у відставку. Почалося формування нових партій, демонтаж обмежень демократії, реституція та реформи.

17. Румунія

Революція 1989 р. була найкривавішою в регіоні. Після боїв у Тімішоарі й Бухаресті Н. Чаушеску було заарештовано і страчено.

Урок 53. Чехословаччина і «оксамитова революція»

Основа: §17, с. 124-125.

18. «Хартія-77»

Дисидентський рух у Чехословаччині спирався на міжнародні документи про права людини. «Хартія-77» стала важливим осередком організованої опозиції.

19. Листопад 1989 р.

17 листопада 1989 р. влада розігнала студентську демонстрацію у Празі. Це викликало страйки і масові протести. Комуністичний режим швидко втратив контроль, а революція відбулася практично без збройних зіткнень.

«Оксамитова революція» - мирна антитоталітарна революція в Чехословаччині у листопаді 1989 р., яка привела до демонтажу комуністичної системи.

Президентом Чехословаччини став Вацлав Гавел. Водночас відцентрові тенденції між Чехією і Словаччиною посилювалися. **31 грудня 1992 р.** Чехословаччина припинила існування, а 1993 р. постали дві незалежні держави - Чехія і Словаччина.

Урок 53. Розпад Югославії

Основа: §17, с. 126-129.

20. Причини

- смерть Тіто і ослаблення центральної влади;
- економічні відмінності між республіками;
- посилення націоналізму;

- прагнення Словенії, Хорватії та інших республік до незалежності;
- боротьба за кордони та контроль над змішаними територіями.

21. Війни 1990-х років

У 1991-1995 рр. війни охопили Хорватію та Боснію і Герцеговину. У 1995 р. Дейтонські угоди призупинили війну в Боснії та Герцеговині.

У 1998-1999 рр. загострився конфлікт у Косові. У 1999 р. НАТО без санкції Ради Безпеки ООН розпочало бомбардування Союзної Республіки Югославії. У 2008 р. Косово проголосило незалежність, яку визнали не всі держави.

22. Подальший розпад

- 2003 р. СРЮ перетворилася на союз Сербії та Чорногорії;
- 2006 р. Чорногорія проголосила незалежність;
- Словенія й Хорватія рухалися до ЄС і НАТО;
- Північна Македонія врегулювала частину міжетнічних суперечностей і проблему назви з Грецією.

Урок 53. Ключові дати і запитання

Дата	Подія
5 березня 1953 р.	Смерть Й. Сталіна.
лютий 1956 р.	XX з'їзд КПРС і критика культу особи.
1965-1984 рр.	Період, який у підручнику позначено як «застій».
березень 1985 р.	М. Горбачов став генеральним секретарем ЦК КПРС.
листопад 1989 р.	«Оксамитова революція» в Чехословаччині.
серпень 1991 р.	Путч ДКНС і його провал.
грудень 1991 р.	Припинення існування СРСР.
31 грудня 1992 р.	Припинення існування Чехословаччини.

Питання для учнів

1. Чому «відлига» була суперечливим періодом? (§15, с. 107-111)
2. Назвіть основні прояви «застою». (§16, с. 112-116)
3. Що означали поняття «перебудова» і «гласність»? (§16, с. 117-118)
4. Які чинники спричинили розпад СРСР? (§16, с. 118-120)
5. Чому революції 1989 р. називають антитоталітарними? (§17, с. 121)
6. Які причини призвели до розпаду Югославії? (§17, с. 126-129)

ТЕМА 10. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Урок 54. Центральна-Східна Європа на початку ХХІ ст. і російська експансія

Головна думка. Після 1989-1991 рр. більшість країн Центрально-Східної Європи перейшла до демократичних інститутів і ринкової економіки, а значна частина регіону інтегрувалася до НАТО та ЄС. Паралельно Росія намагалася зберегти або відновити вплив на пострадянському просторі та сусідні держави.

Основа: §17, с. 121-129; §18, с. 130-138. Стан справ подано в рамці підручника 2019 р.

1. Посткомуністичні трансформації

Зміна	Зміст
Політична	Багатопартійність, конкурентні вибори, нові конституції, розбудова правової держави.
Економічна	Приватизація, лібералізація цін, формування ринкових відносин.
Соціальна	Перебудова системи зайнятості й соціального забезпечення; нерідко - тимчасове падіння рівня життя.
Зовнішньополітична	Переорієнтація багатьох держав на ЄС і НАТО.

Урок 54. Польща, Угорщина, Болгарія, Румунія

Основа: §17, с. 121-124.

2. Польща

Польща провела радикальні ринкові реформи, відомі як «шокова терапія». У 1999 р. країна стала членом НАТО, у 2004 р. - ЄС. Підручник підкреслює стратегічне значення польсько-українських відносин і водночас звертає увагу на складні питання історичної пам'яті.

3. Угорщина

Угорщина сформувала багатопартійну систему, у 1999 р. вступила до НАТО, у 2004 р. - до ЄС. Підручник звертає увагу на суперечки між Будапештом і Брюсселем щодо стану демократії та на складнощі українсько-угорських відносин.

4. Болгарія

Після усунення Т. Живкова почалися демократичні перетворення, реституція та ринкові реформи. Болгарія стала членом НАТО у 2004 р. і ЄС у 2007 р.

5. Румунія

Після революції 1989 р. Румунія здійснювала політичну й економічну трансформацію. У 2004 р. вона стала членом НАТО, у 2007 р. - ЄС.

Урок 54. Чехія, Словаччина, Словенія та інші постюгославські держави

Основа: §17, с. 124-129.

Країна	Ключові риси за підручником
Чехія	Політична стабільність, ринкові реформи; член НАТО з 1999 р., ЄС з 2004 р.
Словаччина	Перехід до ринку, приватизація, підтримка підприємництва; член НАТО і ЄС з 2004 р.
Словенія	Найуспішніша економічно серед колишніх югославських республік; член НАТО і ЄС з 2004 р.
Хорватія	Війна 1990-х, подальша стабілізація; член ЄС з 2013 р.
Сербія	Курс на зближення з ЄС за збереження традиційно тісних зв'язків із Росією.
Чорногорія	Незалежність з 2006 р.; член НАТО з 2017 р.; курс на європейську інтеграцію.
Північна Македонія	Врегулювання частини міжетнічних конфліктів; зміна назви 2019 р. для розблокування євроатлантичної інтеграції.

Загальна тенденція. Значна частина регіону прагнула закріпити демократичні й ринкові зміни через членство в європейських та євроатлантичних структурах.

Урок 54. Боснія, Косово і спадщина розпаду Югославії

Основа: §17, с. 126-129.

6. Боснія і Герцеговина

Громадянська війна відбувалася між сербською, хорватською та мусульманською громадами. Дейтонські угоди 1995 р. зберегли Боснію і Герцеговину як єдину державу, але зі складною внутрішньою структурою.

7. Косово

У 1998-1999 рр. конфлікт між сербською владою та албанськими силами переріс у масштабне протистояння. У 1999 р. НАТО розпочало бомбардування СРЮ без санкції Ради Безпеки ООН. У 2008 р. Косово проголосило незалежність; його статус залишався предметом міжнародної суперечки.

Урок розпаду Югославії. Етнічні суперечності, націоналізм, слабкість федеральних інститутів і боротьба за кордони можуть перетворити політичну кризу на війну.

Урок 54. Росія після розпаду СРСР

Основа: §18, с. 130-134.

8. Становлення Російської Федерації

12 червня 1990 р. РРФСР проголосила державний суверенітет. У 1991 р. президентом обрали Бориса Єльцина. Після гострої політичної кризи 1993 р. була прийнята нова конституція, яка закріпила президентсько-парламентську модель.

9. Прихід Володимира Путіна

У серпні 1999 р. В. Путін став прем'єр-міністром, а після відставки Б. Єльцина наприкінці 1999 р. - виконувачем обов'язків президента. У 2000 р. його було обрано президентом РФ.

10. «Вертикаль влади»

Підручник характеризує путінський курс як централізацію державної влади, зміцнення силових структур і військово-промислового комплексу, обмеження частини політичних та економічних свобод, посилення залежності економіки від сировинних доходів.

Важливо для роботи з джерелом. Цей блок відтворює оцінки та часову рамку наданого підручника 2019 р., а не є оновленим оглядом сучасної Росії.

Урок 54. Чеченські війни і формування силового курсу

Основа: §18, с. 131-133.

11. Перша чеченська війна (1994-1996)

Після проголошення Чечнею незалежності Москва відмовилася її визнавати. У грудні 1994 р. російські війська увійшли до Чечні. Війна супроводжувалася масштабними руйнуваннями і жертвами.

Хасав'юртські угоди 1996 р. припинили бойові дії та передбачили виведення російських військ.

12. Друга чеченська війна (1999-2009)

Новий конфлікт почався на тлі нестабільності в Чечні, бойових дій у Дагестані та серії терактів у Росії. Війна завершилася відновленням контролю Москви над Чечнею та утвердженням прокремлівського керівництва.

Підручник пов'язує досвід чеченських воєн із посиленням силової моделі російської державності та подальшим використанням сили у зовнішній політиці.

Урок 54. Придністров'я і війна Росії проти Грузії 2008 р.

Основа: §18, с. 135-138.

13. Придністровський конфлікт

На початку 1990-х років Придністров'я фактично відокремилося від Молдови за підтримки розташованої там 14-ї радянської, а згодом російської армії. У 1992 р. бойові дії були припинені, але конфлікт залишився «замороженим».

14. Російсько-грузинська війна 2008 р.

Конфлікт розгорнувся навколо Південної Осетії та Абхазії. У серпні 2008 р. російські війська вторглися на територію Грузії, бойові дії поширилися за межі Південної Осетії.

Спільна риса	Прояв
Сепаратистські утворення	Підтримка невизнаних або частково визнаних режимів.
Військова присутність	Використання російських військ як чинника впливу.
Політичне посередництво	Росія часто позиціонувала себе як посередника, одночасно залишаючись стороною впливу.
Довгостроковий результат	Збереження нестабільності та залежності конфліктних регіонів від Росії.

Урок 54. Російсько-українські відносини і поняття гібридної війни

Основа: §18, с. 134-138.

15. Відносини до 2014 р.

У 1997 р. Україна і Росія підписали Договір про дружбу, співробітництво і партнерство, який визнавав територіальну

цілісність і непорушність кордонів. Водночас виникали «газові війни», конфлікт навколо коси Тузла та суперечки щодо Чорноморського флоту.

Підручник розглядає 2014 р. як початок російської агресії проти України й пов'язує її з ширшою політикою російського експансіонізму.

Гібридна війна - у викладі підручника поєднання військової сили з інформаційно-ідеологічним впливом, політичною корупцією, підтримкою залежних угруповань, економічним тиском та іншими невійськовими методами.

16. Системний характер експансії

Підручник порівнює конфлікти у Придністров'ї, Грузії та Україні й робить висновок про використання Росією подібних інструментів впливу: військової присутності, підтримки сепаратистських утворень, пропаганди, економічного та політичного тиску.

Урок 54. Таблиця інтеграції та опорний конспект

Членство окремих країн у НАТО та ЄС за матеріалом підручника

Країна	НАТО	ЄС
Польща	1999	2004
Угорщина	1999	2004
Чехія	1999	2004
Словаччина	2004	2004
Словенія	2004	2004
Болгарія	2004	2007
Румунія	2004	2007
Хорватія	-	2013
Чорногорія	2017	курс на вступ

Примітка. Таблиця відтворює дані й формулювання підручника 2019 р.; вона не є оновленою довідкою про членство станом на сьогодні.

Питання для учнів

1. Які спільні риси посткомуністичних реформ у країнах регіону? (§17, с. 121-125)
2. Чому розпад Югославії набув насильницького характеру? (§17, с. 126-129)

3. Що підручник називає «вертикаллю влади» в Росії? (§18, с. 130-131)
4. Які спільні риси мають конфлікти у Придністров'ї, Грузії та Україні у викладі підручника? (§18, с. 135-138)
5. Поясніть поняття «гібридна війна». (§18, с. 138)

Опорна таблиця: інструменти російської експансії у викладі §18

Інструмент	Приклад, наведений у підручнику
Військова сила	Чеченські війни; війна проти Грузії 2008 р.; агресія проти України з 2014 р.
Підтримка сепаратизму	Придністров'я, Абхазія, Південна Осетія.
Економічний тиск	«Газові війни», використання енергетичних важелів.
Інформаційно-ідеологічний вплив	Пропаганда, вплив на громадську думку та політичні процеси.
Гібридне поєднання методів	Одночасне використання військових і невійськових засобів тиску.

Три кейси, які зіставляє підручник

Країна / рік	Роль Росії у викладі підручника	Наслідок
Молдова, 1992	Підтримка придністровської влади та участь 14-ї армії; підпис Росії під угодою про припинення вогню.	Формування тривалого «замороженого конфлікту» та збереження російської військової присутності.
Грузія, 2008	Введення регулярних військ, участь у бойових діях, підтримка сепаратистських утворень Південної Осетії та Абхазії.	Окупація частини території, жертви, біженці, поглиблення конфлікту.
Україна, 2014	Підручник визначає події як початок агресії РФ проти України та включає їх до системного явища російського експансіонізму.	Окупація Криму, війна на Сході України, загроза державному суверенітету.

Узагальнення §18. Автори підручника пов'язують ці конфлікти з ширшою моделлю експансіонізму, де військовий тиск поєднується з політичними, економічними та інформаційними інструментами.

ТЕМА 10. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Урок 55. Практичне заняття № 11

Мета. Узагальнити трансформації Центрально-Східної Європи через роботу з хронологією, порівнянням моделей, історичними діями, причинами й наслідками революцій, розпадом федеративних держав і аналізом російської експансії.

Основа: §19, с. 139-140; також §11-18.

Частина А. Хронологія

1. Розташуйте події в хронологічній послідовності: а) «Празька весна»; б) створення РЕВ; в) Угорська революція; г) «оксамитова революція»; д) розпад СРСР; е) операція «Вісла».

2. Заповніть пропуски:

Дата	Подія
1947 р.	_____
1949 р.	_____
1956 р.	_____
1968 р.	_____
1989 р.	_____
1991 р.	_____

Частина Б. Поняття

3. Дайте короткі визначення: «народна демократія», РЕВ, «Празька весна», «застій», перебудова, гласність, «оксамитова революція», шокова терапія, гібридна війна.

Практичне заняття № 11. Порівнюємо моделі

Частина В. Порівняльний аналіз

4. Заповніть таблицю.

Критерій	Сталінська модель	Югославський самоврядний соціалізм
Політична система		
Власність		

Критерій	Сталінська модель	Югославський самоврядний соціалізм
Управління підприємствами		
Залежність від СРСР		
Свобода громадян		

5. Порівняйте Угорську революцію 1956 р. і «Празьку весну» 1968 р. за критеріями: причини, лідери, цілі, форми боротьби, реакція СРСР, наслідки.

6. Порівняйте мирний розпад Чехословаччини і насильницький розпад Югославії. Назвіть щонайменше три чинники, які пояснюють різницю.

Практичне заняття № 11. Робота з історичними діями

Частина Г. Особистість в історії

7. Визначте особу за характеристикою: комуністичний діяч словацького походження, у 1968 р. очолив КПЧ, став символом «соціалізму з людським обличчям», після придушення реформ був усунутий від політики.

8. Порівняйте політичну роль Імре Надя та Александра Дубчека. У чому їхня схожість і відмінність?

9. Яку роль відіграв Лех Валенса у трансформації Польщі?

10. Чому Йосипа Броз Тіто не можна повністю ототожнювати з керівниками прорадянських режимів Болгарії чи Польщі?

Частина Д. Причини й наслідки

11. Складіть причинно-наслідковий ланцюг розпаду СРСР: економічна криза → _____ → _____ → серпневий путч → _____ → припинення існування Союзу.

12. Назвіть по три внутрішні й зовнішні причини падіння комуністичних режимів у Центрально-Східній Європі.

Практичне заняття № 11. Операція «Вісла» і історична пам'ять

Частина Е. Український вимір

13. На основі §13 поясніть:

- яким був офіційний привід до операції «Вісла»;
- яка група населення стала об'єктом депортації;

- якою була мета розпорошення переселенців;
- які наслідки операції для українців у Польщі.

14. Чому історики, наведені в підручнику, закликають розглядати пам'ять про операцію «Вісла» як підставу для спільного засудження комуністичного насильства, а не для нового конфлікту між народами?

15. Складіть короткий історичний коментар: «Права національних меншин як умова стабільності Центрально-Східної Європи».

Практичне заняття № 11. Аналіз російської експансії

Частина Ж. Порівняльний аналіз конфліктів

16. Заповніть таблицю на основі §18.

Конфлікт	Роль Росії за підручником	Наслідок
Придністров'я, 1992		
Грузія, 2008		
Україна, з 2014		

17. Назвіть щонайменше чотири інструменти гібридної війни, описані в підручнику.

18. Чому «заморожені конфлікти» можуть бути інструментом політичного впливу?

Частина З. Історичне есе

19. Напишіть есе «Європа від “Празької весни” до “Солідарності”».

20. Оберіть одну тезу й аргументуйте її 6-8 фактами: «Демократичні зміни 1989-1991 рр. були результатом внутрішньої кризи системи» або «Вирішальним чинником був демонтаж радянського контролю».

Практичне заняття № 11. Відповіді для викладача I

1-3. Хронологія і поняття

1. е) операція «Вісла» 1947 → б) РЕВ 1949 → в) Угорська революція 1956 → а) «Празька весна» 1968 → г) «оксамитова революція» 1989 → д) розпад СРСР 1991.

2. 1947 - операція «Вісла»; 1949 - створення РЕВ; 1956 - Угорська революція / Познанське повстання; 1968 - «Празька весна»; 1989 - антитоталітарні революції, зокрема «оксамитова»; 1991 - розпад СРСР.

3. Очікувані визначення мають містити головну ознаку поняття: «народна демократія» - офіційна назва прорадянських режимів; РЕВ - економічне об'єднання соцкраїн; «Празька весна» - реформи 1968 р.; «застій» - консервація системи і накопичення кризи; перебудова - реформаторський курс Горбачова; гласність - послаблення цензури; «оксамитова революція» - мирна революція 1989 р. в Чехословаччині; шокова терапія - радикальний перехід до ринку; гібридна війна - поєднання військових і невійськових методів.

4. Порівняння моделей

Критерій	Сталінська	Югославська
Політика	Монополія компартії.	Монополія СКЮ з дещо більшою суспільною відкритістю.
Економіка	Жорстке централізоване планування.	Самоврядування підприємств, елементи ринку.
СРСР	Політична залежність.	Розрив із Москвою 1948 р., самостійніший курс.

Практичне заняття № 11. Відповіді для викладача II

5. Угорщина - революційний вибух, вуличні бої, вимога нейтралітету й виходу з ОВД; Чехословаччина - реформи «згори» з підтримкою суспільства, «соціалізм з людським обличчям». Спільне: вимога демократизації, обмеження радянського контролю, силове втручання СРСР.

6. Чехословаччина мала менше гострих міжетнічних конфліктів, політичні еліти домовилися про мирний поділ; у Югославії загострилися історичні етнічні й релігійні конфлікти, існували територіальні претензії, озброєні формування та боротьба за контроль над змішаними територіями.

7. Александер Дубчек.

8. Обидва прагнули реформувати соціалістичну систему. Надь під час революції пішов далі - до багатопартійності, нейтралітету й виходу з ОВД; Дубчек намагався реформувати систему в межах соціалізму.

9. Лех Валенса - лідер «Солідарності», символ незалежного робітничого руху; у 1990 р. став президентом Польщі.

10. Тіто зберіг комуністичну систему, але розірвав зі Сталіним у 1948 р., проводив самостійнішу зовнішню політику та впровадив самоврядування й елементи ринку.

11. Приклад: економічна криза → гласність і політична мобілізація → національні рухи й суверенізація республік → серпневий путч → проголошення незалежності республік → припинення існування СРСР.

12. Внутрішні: економічна неефективність, дефіцит, політична несвобода, національні проблеми. Зовнішні: послаблення СРСР, відмова Горбачова від силового втручання, привабливість західної моделі, міжнародний тиск у сфері прав людини.

Практичне заняття № 11. Відповіді для викладача

III

13. Привід - убивство генерала К. Сверчевського; об'єкт - українці Лемківщини, Посяння, Підляшшя, Холмщини; мета розпорошення - не допустити компактного проживання; наслідки - депортація близько 150 тис. осіб, руйнування громад, переслідування та втрати.

14. Очікувана теза: спільне засудження комуністичних репресій дає змогу відокремити відповідальність режимів від колективної вини народів і формувати примирення на основі фактів.

15. Відповідь має містити зв'язок між захистом мови, культури, політичного представництва меншин і запобіганням радикалізації та сепаратизму.

16. Придністров'я - підтримка 14-ї армії, заморожений конфлікт; Грузія - військове втручання 2008 р. і підтримка сепаратистських утворень; Україна - агресія з 2014 р., окупація Криму та підтримка збройних утворень на сході у викладі підручника.

17. Військова сила, інформаційна війна, економічний тиск, підтримка залежних політиків і угруповань, вплив на вибори, використання релігійних та ідентичнісних питань.

18. Заморожений конфлікт зберігає постійну нестабільність, ускладнює зовнішньополітичну орієнтацію держави та дає зовнішній силі важелі тиску.

19-20. Оцінювати точність фактів, причинно-наслідкові зв'язки, логіку аргументів і висновки, а не збіг позиції з позицією викладача.

ТЕМА 10. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ: ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Урок 56. Узагальнення і тематичне оцінювання

Мета. Перевірити розуміння логіки трансформацій: встановлення комуністичних режимів → кризи й спроби реформ → перебудова і демократичні революції → розпад соціалістичних федерацій → ринкова та європейська інтеграція → нові безпекові виклики.

Опорна схема теми

1945-1948: комунізація регіону → 1949: РЕВ → 1955: ОВД → 1956: Угорщина → 1968: «Празька весна» → 1980: «Солідарність» → 1989: демократичні революції → 1991: розпад СРСР → 1990-ті: ринкові реформи → інтеграція до НАТО й ЄС

Ключові діячі

Особа	Значення
Йосип Броз Тіто	Лідер Югославії, розрив зі Сталіним, самоврядний соціалізм.
Імре Надь	Лідер реформ і революції в Угорщині 1956 р.
Александр Дубчек	Лідер «Празької весни» 1968 р.
Лех Валенса	Лідер «Солідарності», президент Польщі.
Вацлав Гавел	Дисидент, лідер «оксамитової революції», президент Чехословаччини і Чехії.
Михайло Горбачов	Перебудова, гласність, останній президент СРСР.

Урок 56. Ключові поняття теми

Поняття	Коротко
РЕВ	Економічне об'єднання соціалістичних країн, створене 1949 р.
ОВД	Військово-політичний блок соціалістичних держав, створений 1955 р.
Етнічна чистка	Насильницьке вигнання етнічної групи з певної території.
«Празька весна»	Реформаторський рух у Чехословаччині 1968 р.

Поняття	Коротко
«Застій»	Накопичення кризових явищ за умов консервації радянської системи.
Дисидент	Інакодумець, який відкрито виступає проти панівної ідеології або порушень прав.
Перебудова	Курс реформ СРСР з 1985 р.
Гласність	Послаблення цензури й розширення публічної дискусії.
«Оксамитова революція»	Мирна антитоталітарна революція 1989 р. у Чехословаччині.
Шокова терапія	Швидкий перехід від планової до ринкової економіки.
Гібридна війна	Поєднання військових і невійськових засобів тиску та агресії.

Ключові дати для повторення

Дата	Подія
1947 р.	Операція «Вісла».
1949 р.	Створення РЕВ.
1955 р.	Створення ОВД.
1956 р.	Угорська революція.
1968 р.	«Працька весна» та її придушення.
1989 р.	Демократичні антитоталітарні революції у країнах регіону.
1991 р.	Припинення існування СРСР.
1993 р.	Поява незалежних Чехії та Словаччини.

**ТЕМА 10. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ:
ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ****Тематичне оцінювання. Варіант А**

Максимум: 24 бали. 12 тестових завдань по 1 балу + 3 відкриті завдання по 4 бали.

Тести

1. РЕВ було створено: а) 1945; б) 1949; в) 1955; г) 1968.
2. Операція «Вісла» відбулася: а) 1947; б) 1956; в) 1968; г) 1989.
3. Лідером Югославії був: а) І. Надь; б) Й. Броз Тіто; в) А. Дубчек; г) Л. Валенса.
4. Угорська революція відбулася: а) 1948; б) 1953; в) 1956; г) 1968.
5. «Празька весна» пов'язана з: а) Польщею; б) Чехословаччиною; в) Румунією; г) Болгарією.
6. «Солідарність» очолив: а) В. Гавел; б) Л. Валенса; в) М. Горбачов; г) Б. Єльцин.
7. Політика «гласності» пов'язана з: а) Сталіним; б) Брежнєвим; в) Горбачовим; г) Тіто.
8. «Оксамитова революція» відбулася у: а) Чехословаччині; б) Югославії; в) СРСР; г) Албанії.
9. СРСР припинив існування: а) 1985; б) 1989; в) 1991; г) 1993.
10. Чехословаччина розпалася мирно на: а) Чехію і Словенію; б) Чехію і Словаччину; в) Сербію і Чорногорію; г) Польщу і Чехію.
11. «Шокова терапія» в Польщі пов'язана з: а) переходом до ринку; б) колективізацією; в) створенням ОВД; г) операцією «Вісла».
12. Термін «гібридна війна» в підручнику стосується: а) лише торгівлі; б) поєднання військових та невійськових методів; в) тільки пропаганди; г) тільки економічних санкцій.

Відкриті завдання

13. Порівняйте Угорську революцію 1956 р. та «Празьку весну» 1968 р.
14. Поясніть основні причини розпаду СРСР.
15. Схарактеризуйте спільні риси посткомуністичних трансформацій у країнах Центрально-Східної Європи.

Тематичне оцінювання. Варіант Б

Максимум: 24 бали. 12 тестових завдань по 1 балу + 3 відкриті завдання по 4 бали.

Тести

1. ОВД було створено: а) 1947; б) 1949; в) 1955; г) 1961.
2. Операція «Вісла» була спрямована проти: а) німців; б) українців у Польщі; в) угорців; г) чехів.
3. Розрив Югославії зі Сталіним стався: а) 1945; б) 1948; в) 1956; г) 1968.
4. Імре Надь очолив реформаторський уряд у: а) Угорщині; б) Румунії; в) Болгарії; г) Польщі.
5. Гасло «соціалізм з людським обличчям» належить до: а) перебудови; б) «Празької весни»; в) «Солідарності»; г) РЕВ.
6. Незалежна профспілка «Солідарність» виникла: а) у Польщі; б) в Угорщині; в) Чехословаччині; г) Югославії.
7. Політика перебудови розпочалася: а) 1964; б) 1977; в) 1985; г) 1991.
8. Президентом Чехословаччини після «оксамитової революції» став: а) В. Гавел; б) А. Дубчек; в) Т. Живков; г) Н. Чаушеску.
9. Розпад Югославії супроводжувався: а) лише мирними переговорами; б) війнами; в) створенням РЕВ; г) поверненням монархії.
10. Польща вступила до ЄС: а) 1991; б) 1999; в) 2004; г) 2007.
11. Придністровський конфлікт пов'язаний з: а) Молдовою; б) Чехією; в) Болгарією; г) Хорватією.
12. Російсько-грузинська війна в підручнику датована: а) 1999; б) 2004; в) 2008; г) 2014.

Відкриті завдання

13. Поясніть, чому сталінська модель породжувала системну кризу.
14. Порівняйте мирний розпад Чехословаччини і насильницький розпад Югославії.
15. На основі §18 поясніть, які методи російської експансії виділяє підручник.

Відповіді до тематичного оцінювання

Варіант А

1-12: 1-б; 2-а; 3-б; 4-в; 5-б; 6-б; 7-в; 8-а; 9-в; 10-б; 11-а; 12-б.

13. Спільне: вимога реформ, демократизації, послаблення радянського контролю, військове втручання СРСР. Відмінне: Угорщина - революційний рух і вихід з ОВД; Чехословаччина - реформаторський курс компартійного керівництва, «соціалізм з людським обличчям».

14. Очікувані чинники: економічна криза, політична монополія КПРС, національні рухи, гласність і демократизація, конфлікт союзного центру та республік, провал серпневого путчу, проголошення незалежності республік.

15. Багатопартійність, ринкові реформи, приватизація, інтеграція до ЄС і НАТО, переорієнтація зовнішньої політики, складні соціальні наслідки переходу.

Варіант Б

1-12: 1-в; 2-б; 3-б; 4-а; 5-б; 6-а; 7-в; 8-а; 9-б; 10-в; 11-а; 12-в.

13. Монополія компартії, неефективність планової економіки, відсутність конкуренції, дефіцит, репресії, обмеження національного суверенітету і залежність від СРСР.

14. Чехословаччина - переговорний політичний процес, відсутність війни між чехами й словаками; Югославія - гострі міжетнічні й релігійні конфлікти, територіальні претензії, націоналізм, військові формування.

15. За підручником: військова присутність, підтримка сепаратистських утворень, економічний тиск, інформаційно-ідеологічна війна, політичний вплив, втручання у внутрішню політику інших держав.

Критерії оцінювання відкритих відповідей

4 бали - повна відповідь

- є чітка теза;
- наведено 4-5 конкретних фактів з підручника;
- встановлено причинно-наслідкові зв'язки;
- правильно вжито поняття;
- є обґрунтований висновок.

3 бали - добра відповідь

Основні факти правильні, але бракує одного важливого елементу або висновок недостатньо розгорнутий.

2 бали - часткова відповідь

Є 2-3 правильні факти, однак пояснення неповне або не показані зв'язки між подіями.

1 бал - мінімальна відповідь

Названо один-два доречні факти без пояснення.

0 балів

Відповідь відсутня або не стосується запитання.

Принцип оцінювання. У дискусійних завданнях оцінюється точність фактів, логіка аргументації та опора на джерело, а не збіг позиції учня з позицією викладача.

Тема 10. Швидке повторення перед тематичною 25 опорних фактів

1. 1945-1948 рр. - поетапне встановлення комуністичних режимів у більшості країн регіону.
2. Сталінська модель: компартія + планова економіка + репресії + ідеологічний контроль.
3. 1947 р. - операція «Вісла».
4. 1948 р. - розрив Югославії зі Сталіним.
5. 1949 р. - створення РЕВ.
6. 1955 р. - створення ОВД.
7. 1956 р. - Угорська революція.
8. Імре Надь - лідер реформаторського уряду Угорщини.
9. 1968 р. - «Празька весна».
10. Александер Дубчек - «соціалізм з людським обличчям».
11. 20-21 серпня 1968 р. - введення військ ОВД до Чехословаччини.
12. «Солідарність» - незалежна профспілка Польщі.
13. Лех Валенса - лідер «Солідарності».
14. 1954-1964 рр. - «відлига» в СРСР.
15. «Застій» - накопичення кризи за умов консервації системи.
16. 1985 р. - початок перебудови Горбачова.
17. Гласність - послаблення цензури і відкриття публічної дискусії.
18. 1989 р. - антитоталітарні революції в Центрально-Східній Європі.
19. Листопад 1989 р. - «оксамитова революція» в Чехословаччині.
20. 1991 р. - розпад СРСР.
21. 1991-1995 рр. - війни в процесі розпаду Югославії.
22. 1993 р. - мирне утворення Чехії і Словаччини.
23. 1990-2000-ті - вступ низки країн регіону до НАТО та ЄС.
24. 2008 р. - російсько-грузинська війна у викладі підручника.
25. 2014 р. - початок російської агресії проти України у викладі підручника.

Формула теми: залежність від СРСР → криза системи → спроби реформ → демократичні революції → ринкова трансформація та європейська інтеграція.